

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОСНОВ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

*В. С. Тутикало, к. е. н., доцент, проректор з економічних питань,
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця,
v.tytykalo@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9461-5521*

Методологія дослідження. В ході обґрунтування теоретичних засад та дослідження еволюції основ управління підприємством застосовано методи логічного й історичного – при виокремленні етапів становлення й розвитку управління підприємствами; факторного аналізу – при визначенні чинників, що зумовили перехід від одного етапу розвитку підходів до іншого; аналізу й синтезу – при виокремленні переваг і недоліків існуючих підходів за їхнього застосування з метою забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень.

Результати. У статті розглянуто теоретичні засади дослідження процесу управління підприємством, а саме системний та функціональний підходи, які є основою для формування управлінської діяльності і, водночас, передумовою і чинником ефективного функціонування та створення перспектив розвитку підприємств в постіндустріальному суспільстві. Охарактеризовано переваги й недоліки підходів до управління підприємства при забезпеченні ефективності прийняття рішень щодо безперервного його функціонування й розвитку.

Новизна. Визначено основні положення та принципи наукових шкіл щодо управління сучасним підприємством. Розширено локальні принципи управління на підставі їх доповнення з урахуванням сучасних тенденцій оновлення технологій, праці, потреб в інтелектуалізації управлінських рішень. Обґрунтовано передумови подальшого удосконалення функцій управління та їх змістовного наповнення.

Практична значущість полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в практичній управлінській діяльності підприємств при виборі ними найбільш ефективних методів менеджменту в умовах трансформаційних змін економіки.

Ключові слова: управління, підприємство, системний підхід, функціональний підхід, теорії управління, основні принципи, функції.

Постановка проблеми. Зміст і характер трансформацій в управління підприємством, які відбуваються в сучасних умовах визначаються через комплементарність структурного, функціонального, системного та процесного підходів, а також інформаційного детермінізму, який дозволяє обґрунтувати комплексний характер даних процесів. Систематизація властивостей різних типів трансформацій, які відбуваються в управлінні підприємствами дозволяє говорити про них як про постійний всеохоплюючий процес якісних змін, які охоплюють усі сфери управління підприємством, напрями діяльності, стратегічні зони господарювання.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та дослідження еволюції основ управління підприємством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для сучасних умов трансформаційні зміни визначаються перехідною фазою, яка включає в себе як елементи індустріального суспільства (ресурсозалежна економіка, криза засобів виробництва, необхідність модернізації, впровадження інновацій тощо), так і формується постіндустріального та інформаційного суспільства (висока ступінь розвитку інформаційно-комунікативного середовища, розширення частки сфери послуг

в економіці, перерозподіл ресурсів виробництва та ін.).

Потреба в змінах і характері функціонування підприємства обумовлена світовими тенденціями розвитку, направленість на збереження середовища, оптимізацію використання обмежених ресурсів. Отже, слід відмітити, що підприємства є схильними до трансформації, а тому зберігається ненадійність і непередбачуваність їх функціонування. Зміни в діяльності підприємств можуть проходити як стихійно, під впливом революційних або кризових явищ, так і поступово в ході їх економічного розвитку та застосування стратегічного управління з певним часовим горизонтом.

Оскільки, управлінська діяльність є передумовою і чинником ефективного функціонування і створення перспектив розвитку підприємств в постіндустріальному суспільстві, яка основана на основних положеннях та принципах наукових шкіл щодо управління. Ця діяльність безперервно удосконалюється відповідно до об'єктивних вимог виробництва і реалізації продукції, впровадження нових технологій ускладнення господарських зав'язків, теоретико-прикладними досягненнями зарубіжного і вітчизняного менеджменту. Постійне зміна умов виробничої діяльності, необхідність адекватного пристосування до умов зовнішнього середовища позначаються не тільки на вдосконаленні організації виробництва, а й на перерозподілі функцій управління по рівнях відповідальності, формам їхньої взаємодії та ін.

В науковій літературі та практичній діяльності підприємств поняття «підхід», «управління» використовується досить часто, однак загального розуміння цих термінів поки не сформувався. Необхідно відзначити, що управління та його розвиток обумовлені в першу чергу визначенням місії, стратегії, цінностей підприємства на основі аналізу минулого досвіду і бачення майбутнього, а також відповідними підходами щодо управління. Основними підходами до управління, які є істотним внеском до розвитку теорії і практики управління, є ситуаційний, системний, процесний та функціональний (див. рис. 1).

Засновником системного підходу вважається Людвіг фон Берталанфі [1]. Саме він

у 50-ті р. XX ст. розглянув відкриті і закриті системи, що вплинуло на системне сприйняття у теорії менеджменту можливостей оновлення і розвитку. Ансофф І. відмічає, що «системний підхід - це підхід, при якому різноманітні цілі розглядаються як безліч складових, що володіють виходом (мета), входом (ресурси), взаємозв'язком з екзогенних оточенням і зворотним зв'язком» [2, с.24]. Здатність підприємства реалізовувати притаманні якості системи дозволяють йому зберігати цілісність і відтворюватись при наявності змін у зовнішньому середовищі на підставі підтримання зворотних зв'язків.

Системний підхід «в теорії управління визначає підприємство як сукупність взаємопов'язаних елементів, які орієнтовані на досягнення єдиної кінцевої цілі в умовах зовнішнього середовища, що змінюється, і до яких відносять спільні цінності, стратегічну орієнтацію, структуру, стиль управління, склад співробітників, сукупність теоретичних знань та практичного досвіду. Сутність системного підходу до управління полягає в наступному: формулювання цілей та встановлення їхньої ієрархії до початку будь-якої діяльності, пов'язаної з управлінням; отримання максимального ефекту, тобто досягнення поставлених цілей шляхом порівняльного аналізу альтернативних шляхів та методів досягнення цілей та здійснення вибору; кількісна оцінка цілей та засоби їх досягнення, заснована на всебічній оцінці всіх можливих і планованих результатів діяльності» [3].

Єфімова О. зазначає, що «системний підхід – основа управління діяльністю підприємств досліджує елементи системності в контексті різних підходів до управління, а саме: логічного, комплексного, функціонального, структурного, директивного та ситуаційного. Також системний підхід слід застосовувати на всіх рівнях управління: чим оптимальніше підібрані елементи системи та скоординовані дії, тим ефективніше управління» [4]. Таким чином, системний підхід сприяв формуванню такого підґрунтя до управління, завдяки якому створюється взаємозалежність і обумовленість елементів підприємства здатних до підтримання зв'язків при функціонуванні в різних середовищах і адаптуватись при збереженні цілісності.

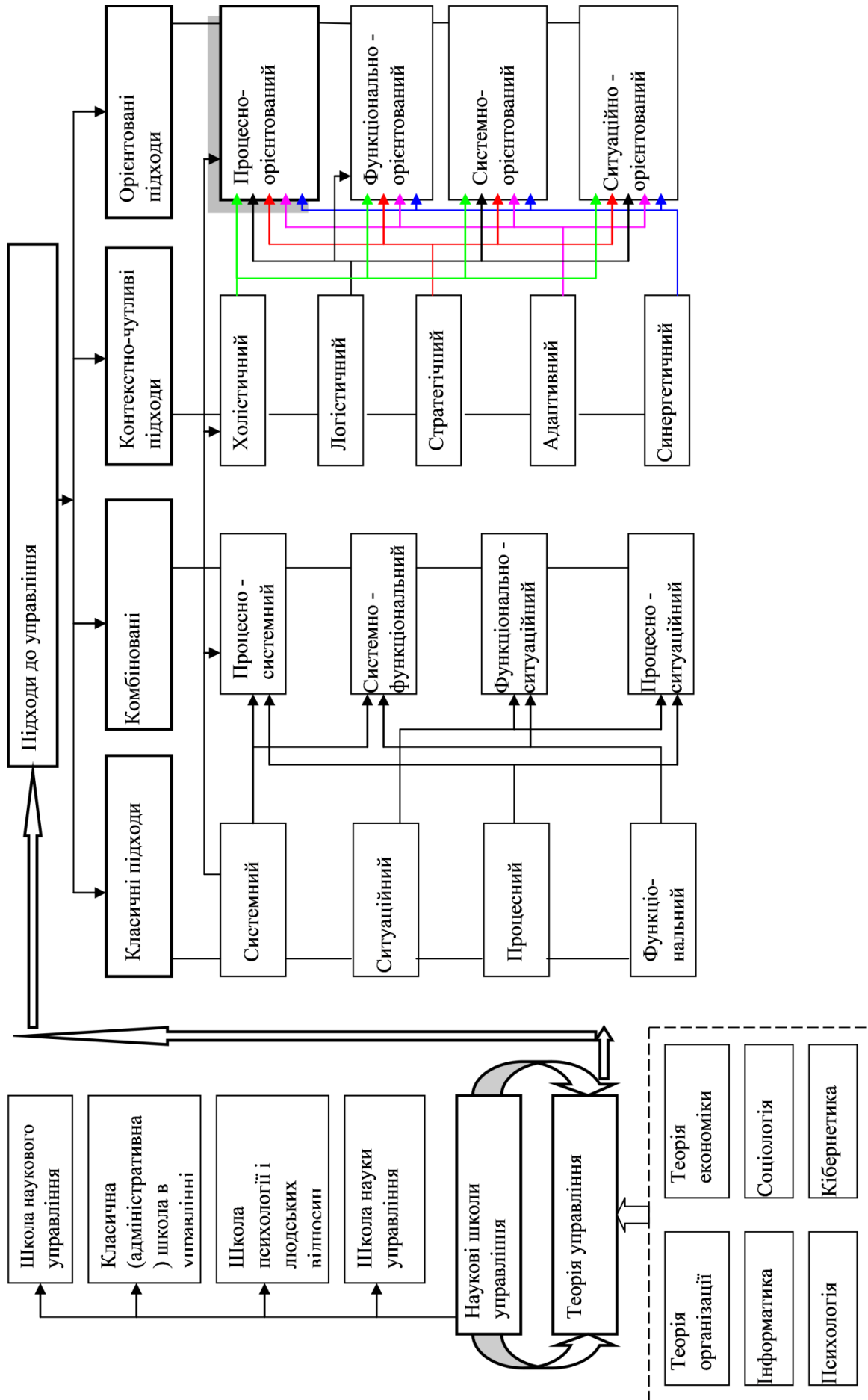

Рис. 1. Теоретичне підґрунтя формування підходів до управління підприємством

Однак теорія систем не доводить, що елементи організації є особливо важливими в межах сформованої системи. Це лише свідчить про те, що підприємство складається з багатьох взаємозалежних підсистем і є відкритою системою, яка постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем. Також в даній теорії досить складно конкретно визначити основні змінні, що впливають на ефективне здійснення управлінської функції. В даному контексті також не уточнюється, що саме в середовищі впливає на управління і як (в якій спосіб) середовище впливає на результати діяльності підприємства. До того ж, щоб застосувати теорію систем у процесі управління, менеджери мають знати, які змінні потрібні зв'язкам і елементам підприємства як системи. Таке визначення змінних та їх впливу на ефективність управління є певним внеском до ситуаційного підходу, який послідовно спирається на теорію систем.

Основою теорії є система принципів як підґрунтя для визначення основних правил і підставою для розуміння її сутності, що дозволяє систематизувати знання і визначити перспективи як досліджень, так і прийняття рішень. Так, Орловська Ю. В. наводить низку системних принципів [5, с.4], серед яких: ці-

лісність, подільність (структурованість), ізолюваність та відносність ізолюваності, ідентифікованість, різноманітність, ієрархічність, зв'язок системи і середовища, спостережність та інші. Для реалізації переваг системного підходу доцільно підтримуватись таких принципів: єдності – спільний розгляд системи як єдиного цілого та як сукупності частин;

– розвитку – урахування змінності системи, її здібності до розвитку, накопичення інформації з урахуванням динаміки навколишнього середовища; глобальної мети – відповідальність за вибір глобальної мети. Оптимум для підсистем або елементів не є оптимумом всієї системи; функціональності – реалізація функцій має переважати і спиратись на структуру системи із метою здійснення адаптації і розвитку; децентралізації – поєднання децентралізації і централізації; ієрархії – урахування супідрядності та ранжування частин; невизначеності – урахування ймовірного настання події; організованості – ступінь виконання рішень і висновків [6].

Виходячи з вищенаведеного виділимо основні принципи, на яких базується системний підхід до управління (рис. 2):

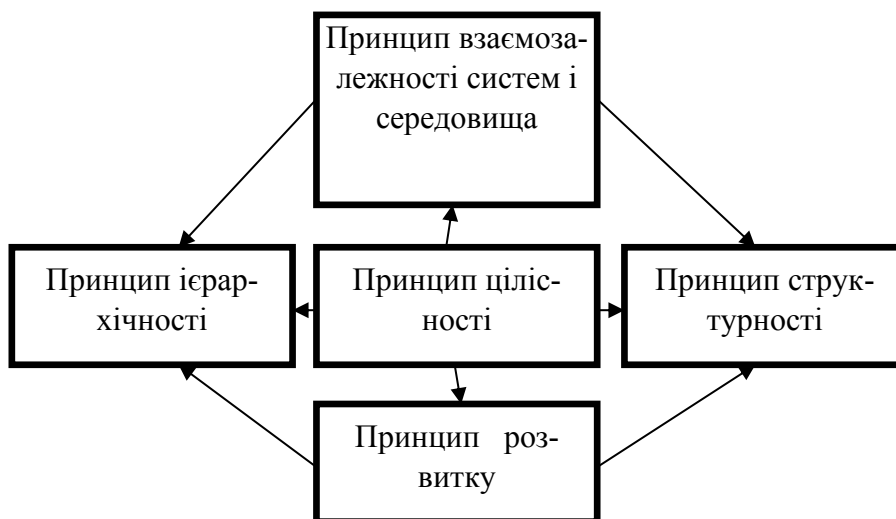

Рис. 2. Принципи системного підходу до управління підприємством

– принцип системності. Відображається у побудові предметів і явищ на підставі встановленні узгоджених зв'язків між елементами, оскільки вони є системами, які мають різний розмір і ступінь складності.

– принцип цілісності. Він означає розгляд об'єкта дослідження цілісним утворенням із наявністю певної залежності кожного з елементів один від одного при відмежуванні від середовища та збереження системи як цілого при здійсненні змін.

– принцип ієрархічності. Полягає у взаємозалежній і взаємообумовленій побудові системи, де кожен елемент може розглядатись як підсистема із відповідними характеристиками як система меншого порядку.

– принцип структуризації. Поділ на підсистеми, елементи, встановлення зв'язків і дослідження їхнього характеру в межах цілісного об'єкту. Визначення комплексу системних зав'язків, способів їх встановлення, особливостей, здатностей до змін.

– принцип множинності. Принцип множинності ґрунтується на розумінні складності системи і можливостей отримати велику кількість моделей для її вивчення. Кожна з них на підставі пізнання описує окремий аспект системи і розкриває різні характеристики.

Якщо підходити з точки зору еволюції розвитку теорій управління, то процесна теорія вважається новим якісним продовженням теорії систем, оскільки процес завжди вторинний стосовно самої системи, втім, є основою та прийняттям рішень. Вона спрямована на вивчення й аналіз властивостей системи як об'єкту управління, а процесна – у якості об'єкта на підставі декомпозиції певну послідовність дій та зміну її властивостей, тобто функціонування систем.

Теоретичні основи функціонального підходу були закладені представниками класичної теорії менеджменту – Ф. Тейлором, А. Файолем, М. Вебером [7]. Даний підхід до управління виправдовував себе в умовах масового виробництва, стабільної економіки і загального економічного зростання, що дозволяло йому функціонувати протягом практично століття.

Функціональний підхід до управління дозволяє розглядати управління як вид діяльності, що реалізується через виконання ряду функцій. з теорії систем управління і кібернетики за стадіями управління виділяють загальні функції: планування, організація, координація, контроль, регулювання і мотивація. Так, на думку Чернобай Л. І., Дума О. І. [8] «сутність функціонального підходу в управлінні полягає в розподілі діяльності на сукупність функцій, які потрібно виконати для реалізації поставлених завдань. функціональний підхід характеризується поділом

праці, розповсюдженням функціонально спеціалізованих організаційних структур і управління здійснюється через структурні підрозділи вищого рівня. Його основою є ієрархічна функціональна організаційна структура підприємства, яка передбачає делегування певних функцій окремим структурним підрозділах і посадових осіб». При такому підході реалізуються основні принципи системного аналізу, що дозволяє створювати умови для більш повної реалізації функцій, підвищення ефективності впровадження управлінських рішень, впровадження інноваційних технологій та заходів щодо інтелектуалізації праці.

Втім, в структурі управління підприємством Соколова Л. В. пропонує виділити два типи зв'язків: функціональні та процесні. Функціональні зв'язки між посадами більш очевидні, саме тому розвиток управлінських теорій спочатку йшов у напрямку функціонального підходу до управління, де всі функції менеджменту розглядалися окремо без взаємозв'язків між ними [9]. Органічне поєднання функцій і процесів дозволяє забезпечити безпосередній вплив через більш спеціалізовані складові (процеси) залежно від їх виду і призначення, що сприяє керованості при виконанні робіт.

«Потреба дослідження різноманітних об'єктів щодо їхнього функціонування і зв'язків із зовнішнім середовищем зумовила появу та розвиток функціонального підходу. Такий підхід дає змогу повніше розкрити природу ієрархічних об'єктів, вирізнити цілісні, організовані системи серед усіх інших об'єктів та їхніх сукупностей» [10, с.862].

Відповідно до функціонального підходу функцію підприємства варто розглядати як функціонально спеціалізований вид діяльності, представлений обсягом робіт певного виду, виконуваних для вирішення різноманітних завдань і досягнення цілей діяльності підприємства. Функції підприємства похідні від організації його діяльності, галузевої належності та розмірів [11, с.255]. Отже, на основі аналізу наукових підходів до вивчення і розвитку управління підприємством відзначено, що складова змісту функціонального підходу до управління – проблема дослідження функцій і наповнення їх

актуальними компетенціями в сучасних умовах – є досить важливою і трудомісткою, а саме їх вивчення – однієї з головних завдань розвитку управління на інноваційних засадах.

В основі реалізації функціонального підходу до управління лежать локальні принципи, які представлено на рисунку 3.

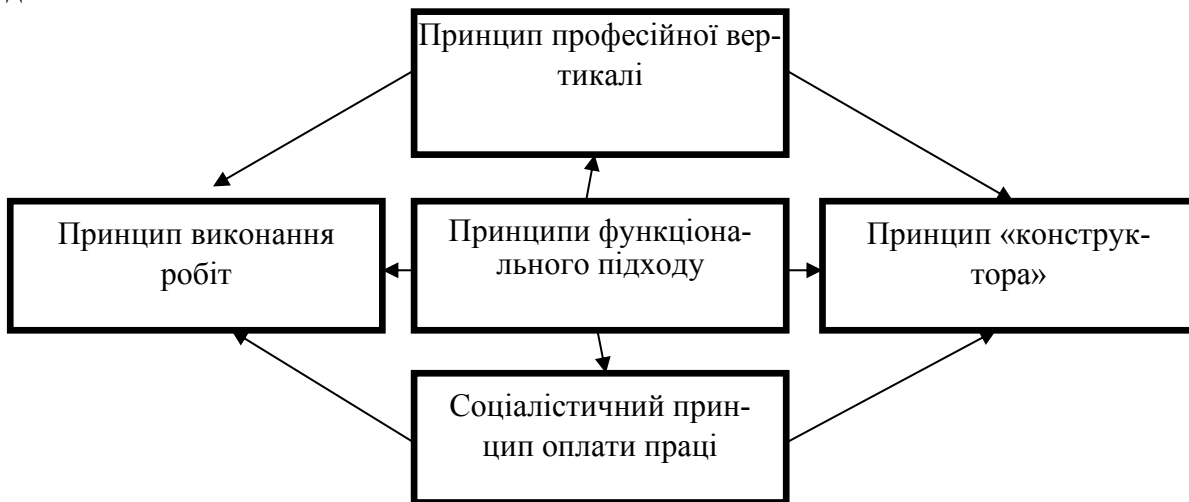

Рис. 3. Принципи функціонального підходу до управління підприємством

Згідно з рисунком 3 принципи функціонального підходу до управління підприємством є наступними:

- виконання робіт, які є найбільш ефективними, при цьому одночасно розвиваються професійні навички і вміння, удосконалення відбуваються на підставі урахування раціоналізаторських пропозицій робітників і темпів розвитку науково-технічного прогресу;

- професійної і організаційної вертикалі. Оптимальним є професійне зростання робітників, яке відбувається відповідно до наявної спеціалізації, при чому удосконалення знань і навичок здійснюється по осі спеціалізації тільки незначно розширюючи

Висновки. Можна засвідчити, що незважаючи на послідовність появи зазначених підходів, між ними спостерігається лише часткова спадковість — кожен підхід виник на фоні більшого за обсягом розуміння економічних процесів, але як засіб вирішення поточних реальних економічних проблем. Кожен з підходів не втратив повністю своєї актуальності, але лише частково пояснює економічну сучасність. Крім цього, можна простежити певний зв'язок між загальнонауковими та економічними концептуальними підходами, але принципи системного

кваліфікацію фахівця. Принцип професійної вертикальності також знаходить своє відображення здебільшого в переведенні людини з однієї роботи на іншу для заміщення вакантної посади строго відповідно до її компетенції та кваліфікації;

- соціалістичний принцип оплати по праці. Ґрунтується на підході, що підприємство – соціально-економічна система, тому витрати праці вимірюється складністю і тривалістю, що потребує відповідної кваліфікації, а також здійснення нормування і вибір системи оплати. Ця схема ідеально поєднується з американською системою професійного зростання у відповідних умовах функціонування підприємств.

підходу та синергетики повністю не реалізовані в економічних підходах [12, с.26]. Це потребує їхнього подальшого вивчення, удосконалення на підставі сучасних методів і прийомів декомпозиції і агрегації з певною оптимізацією задля реалізації цілей як дослідження, так і функціонування підприємств.

Зазначені підходи до управління підприємством мають переваги і недоліки при забезпеченні ефективності прийняття рішень щодо безперервного його функціонування і розвитку в умовах здійснення змін. Це обумовлено періодом становлення кожного з

них, який характеризується ступенем складності умов організації підприємств, динаміки появи чинників впливу на необхідність враховувати темпи оновлення як інструментарію дослідження, так і виробничих відносин, технологій інтелектуалізації самого управління, технологічних процесів з урахуванням Industry 4.0.

Отже, на основі аналізу наукових підходів до вивчення і розвитку управління підприємством відзначено, що складова змісту функціонального підходу до управління – проблема вивчення функцій в сучасних умовах – є досить актуальною, суперечливою і трудомісткою, а саме їх вивчення – однієї з головних завдань розвитку управління.

Література

1. Bertalanffy L. Problems of Life. / Ludwig von Bertalanffy. – N.-Y.: Harper Torchbooks, 1960. – P. 148
2. Ansoff H. Igor. Strategic Management. New York, 1979. 236 p.
3. Дідур К.М. Системний підхід до управління підприємством та персоналом підприємства. *Ефективна економіка*. 2012, № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1079>
4. Єфімова О. Системний підхід – основа управління діяльністю підприємства. *Персонал*. 2007, №2. – режим доступу до журн. URL: <http://www.info-prensa.com/article-35.html>.
5. Орловская Ю.В. Управление инвестиционным процессом как фактор экономического развития. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2005, Випуск 51, С. 3-8.
6. Хомяков В.І. Менеджмент підприємства. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: Кондор, 2005.
7. Безгін К.С., Гришина І.В. Порівняльний аналіз процесного та функціонального підходів до управління підприємством. *Вісник економічної науки України*. 2009, №2(16), С. 3-7.
8. Чернобай Л.І., Дума О.І. Теоретичні основи формування процесно-структурованого підходу у менеджменті [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: http://vlp.com.ua/files/sekcia_2.pdf
9. Соколова Л.В. Формування механізму застосування процесного підходу у менеджменті підприємства для прискорення адаптації до змін умов ринку. *БІЗНЕС-НАВИГАТОР*. 2015, №1(36), С. 134-139.
10. Чернодубова Е.В., Мартинов А.А. Переваги функціонального підходу до управління витратами і доходами підприємства. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2018, Випуск 22, С. 860-864.
11. Козаченко Г.В., Погорелов Ю.С., Хлапюнов Л.Ю., Макухін Г.А. Управління затратами підприємства: монографія. Київ: Лібра, 2007. 320 с.
12. Ареф'єва О.В., Капаруліна І.М. Передумови формування методології економічного дослідження *Інвестиції: практика та досвід*. 2013, № 21, С. 23-27.

References

1. Bertalanffy L. Problems of Life. / Ludwig von Bertalanffy. – N.-Y.: Harper Torchbooks, 1960. – P. 148
2. Ansoff H. Igor. Strategic Management. New York, 1979. 236 p.
3. Didur, K.M. (2012). Systemnyy pidkhdid do upravlinnia pidpriemstvom ta personalom pidpriemstva. *Efektivna ekonomika*, (4). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1079>
4. Yefimova, O. (2007). Systemnyy pidkhdid – osnova upravlinnia diialnistiu pidpriemstva. *Personal*, (2). Retrieved from <http://www.info-prensa.com/article-35.html>.
5. Orlovskaya, Yu.V. (2005). Upravlenie investitsionnym protsessom kak faktor ekonomicheskogo razvitiya. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, Issue 51, 3-8.
6. Khomiakov, V.I. (2005). Menedzhment pidpriemstva. 2nd ed., rev. Kyiv: Kondor.
7. Bezhin, K.S., & Hrysyna, I.V. (2009). Porivnialnyy analiz protsesnoho ta funktsionalnoho pidkhdidiv do upravlinnia pidpriemstvom. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2(16), 3-7.
8. Chernobay, L.I., & Duma, O.I. Teoretychni osnovy formuvannya protsesno-strukturovanoho pidkhdou u menedzhmenti. Retrieved from http://vlp.com.ua/files/sekcia_2.pdf
9. Sokolova, L.V. (2015). Formuvannya mekhanizmu zastosuvannya protsesnoho pidkhdou u menedzhmenti pidpriemstva dlia pryskorennia adaptatsii do zmin umov rynku. *Biznes-Navihator*, 1(36), 134-139.
10. Chernodubova, E.V., & Martynov, A.A. (2018). Perevahy funktsionalnoho pidkhdou do upravlinnia vytratamy i dokhodamy pidpriemstva. *Mukolaivskyy natsionalnyy universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*, Issue 22, 860-864.
11. Kozachenko, H.V., Pohorelov, Yu.S., Khlapiyonov, L.Yu., & Makukhin, H.A. (2007). Upravlinnia zatratamy pidpriemstva. Kyiv, Libra.
12. Arefieva, O.V., & Kaparulina, I.M. (2013). Peredumovy formuvannya metodolohii ekonomichnoho doslidzhennia. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (21), 23-27.

THEORETICAL BASICS AND EVOLUTION OF FUNDAMENTALS
OF ENTERPRISE MANAGEMENT

*V. S. Tytykalo, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Vice-Rector for Economic Affairs,
O. O. Bogomolets National Medical University*

Methods. In the course of substantiating the theoretical basics and while researching the evolution of the foundations of enterprise management, logical and historical methods were applied – when identifying the stages of establishment and development of enterprise management; factor analysis – when determining the factors that led to the transition from one stage of the development of approaches to another; analysis and synthesis – while distinguishing the advantages and disadvantages of existing approaches for their application in order to ensure the effectiveness of management decision-making.

Results. The article examines the theoretical foundations of the study of the enterprise management process, namely the systemic and functional approaches, which are the basis for the formation of managerial activities and, at the same time, a prerequisite and factor for the effective functioning and creation of prospects for the development of enterprises in a post-industrial society. There are characterized the advantages and disadvantages of approaches to enterprise management while ensuring the effectiveness of decision-making regarding its continuous functioning and development.

Novelty. The main provisions and principles of scientific schools regarding the management of a modern enterprise are defined. The local principles of management have been expanded on the basis of their addition, taking into account the modern trends of updating technologies, work, needs for intellectualization of management decisions. The prerequisites for further improvement of the management functions and their essence are substantiated.

Practical value lies in the fact that the research results can be used in the practical management of enterprises when they choose the most effective management methods in the conditions of transformational changes in the economy.

Keywords: management, enterprise, systems approach, functional approach, management theories, basic principles, functions.

Надійшла до редакції 31.01.22 р.